

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده حقوق

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: حقوق بین الملل

عنوان:

مسئولیت بین المللی خسارات ناشی از اشیای فضایی در کنوانسیون مسئولیت بین المللی

استاد راهنما:

دکتر سید محمد حسینی

استاد مشاور:

دکتر داریوش اشرافی

نگارش:

نوشین صالحی

زمستان ۱۳۹۱

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
چکیده	
مقدمه	۱
بخش اول :	
بین‌المللی شدن اکتشاف و بهره برداری از فضای ماورای جو در پرتو توسعه نظم حقوقی	
فصل اول : مفهوم مسئولیت بین‌المللی در پرتو اقدامات فضایی دولت‌ها	۱۲
گفتار اول : فضای ماورای جو در نگاهی حقوقی	۱۳
مبحث اول - تعریف فضا بر مبنای جاذبه‌ی زمین	۱۵
مبحث دوم - تعریف فضا با استفاده از مفهوم مخالف حقوق هوایی	۱۵
مبحث سوم - تعریف فضا بر مبنای آخرین مدار زمین	۱۵
گفتار دوم : گستره‌ی مفهومی اجسام پرتاب شدنی به فضای ماورای جو	۱۶
مبحث اول- مفهوم حقوقی اجسام فضائی یا پرتاب شدنی به ماورای جو	۱۶
مبحث دوم - اجرام آسمانی : مفهومی در نظم حقوقی بین‌المللی	۲۱
گفتار سوم : مفهوم پرتاب اجسام به ماورای جو در پهنه مسئولیت بین‌المللی	۲۴
گفتار چهارم : شناخت مفهوم خسارت در حقوق بین‌الملل فضا	۲۵
گفتار پنجم : ابعاد حقوقی مسئولیت مدنی و کیفری ناشی از اعمال ممنوعه ی منع نشده، دولت و سازمان‌های بین‌المللی	۳۰
مبحث اول - تفکیک مسئولیت مدنی و کیفری	۳۲
مبحث دوم - مفهوم مسئولیت در ادبیات حقوق بین‌الملل عمومی	۳۳

فصل دوم : پویش تاریخی پدیداری و تحول حقوق بین‌الملل در حوزه‌ی ماورای جو با تأکید

- بر مسئولیت مدنی ۳۷
- گفتار اول : ورود انسان به فضا و آغاز حقوق بین‌الملل فضایی..... ۳۷
- گفتار دوم : پرتاب اجسام به منظور بهره برداری از فضا در پرتو نظم حقوقی بین‌المللی..... ۴۱
- فصل سوم : مفهوم حاکمیت در حقوق بین‌الملل..... ۴۸
- گفتار اول : چشم انداز حاکمیت در حقوق بین‌الملل فضا..... ۵۱
- مبحث اول- اموال بلاصاحب ۵۲
- مبحث دوم- میراث مشترک بشریت- مشترکات عامه ۵۳
- گفتار دوم : مؤسسات و مجامع مربوط به حقوق فضا ۵۶
- گفتار سوم : در چارچوب سازمان ملل ۵۷
- مبحث اول - UNOOSA اداره سازمان ملل برای امور مربوط به فضا..... ۵۹
- مبحث دوم - COPOUS کمیته استفاده صلح آمیز از فضای بیرونی..... ۶۰
- مبحث سوم - مجامع دیگر ۶۳
- مبحث چهارم - آژانس فضایی اروپایی (ESA)..... ۶۵
- مبحث پنجم- اتحادیه اروپا..... ۶۵
- مبحث ششم - ایالات متحده..... ۶۵

بخش دوم :

قواعد عام مسئولیت ناشی از پرتاب اجسام به ماورای جو از جمله اجرام آسمانی

- فصل اول : مبانی مسئولیت ناشی از پرتاب اجسام به ماورای جو از جمله اجرام آسمانی ۷۰
- گفتار اول : مسئولیت مطلق یا بدون تقصیر ۷۰

گفتار دوم : اجرای مسئولیت بدون تقصیر و توجیه آن	۷۲
مبحث اول - نقض علوم و فنون و اصل احتیاط یا عدم اطمینان علمی	۷۳
مبحث دوم - پیچیدگی برنامه‌های فضایی	۷۴
مبحث سوم- تأیید مسئولیت در رویه قضایی بین‌المللی	۷۴
گفتار سوم : نقد اختصاری مسئولیت مبتنی بر خطر و کارکرد آن	۷۴
گفتار چهارم : مسئولیت بین‌المللی مبتنی بر تقصیر	۷۶
فصل دوم : عناصر شکل‌گیری مسئولیت در اثر پرتاب اجسام به ماورای جو	۷۹
گفتار اول : عمل زیانبار به منزله‌ی عنصر مادی در ایجاد مسئولیت مدنی	۸۰
گفتار دوم : مقصود دولت پرتاب‌کننده در حقوق بین‌الملل فضا	۸۱
گفتار سوم : عمل زیانبار : عوامل بروز خسارت در ماورای جو از جمله اجرام آسمانی و همچنین زمین	۸۴
مبحث اول - ایجاد آلودگی زیست محیطی	۸۵
مبحث دوم - رها سازی اجسام پرتاب شده در فضا	۸۶
مبحث سوم - اقدامات زیانبار مبتنی بر فناوری نوین فضائی	۸۷
مبحث چهارم - اقدامات ماهواره ای	۹۰
مبحث پنجم - ملاحظه ای بر طرح ادعای تداخلات ماهواره ای از منشأ ایران در نشست COPUOS از سوی یوتلست و آلمان	۹۱
مبحث ششم - ممانعت از انجام فعالیت‌های فضایی: فعل مغایر با اصل برابر فعالیت فضایی	۹۳
مبحث هفتم - اقدام به تأسیس پایگاه دائمی در فضای ماورای جو	۹۵
گفتار چهارم : وقوع خسارت : مقید بودن اصولی عمل مسئولیت ساز	۹۷
فصل سوم : اجرای مسئولیت ناشی از پرتاب اجسام به فضا	۱۰۰

گفتار اول : آئین طرح و رسیدگی به دعاوی مسئولیت مدنی فعالیت های فضایی در رویه ی

بین‌المللی..... ۱۰۱

گفتار دوم : رویه‌ی بین‌المللی در مورد خسارات ناشی از اقدامات فضایی دولت ها با تکیه بر

قضیه‌ی کاسموس ۹۵۴..... ۱۰۲

مبحث اول - تأملی بر برخی از رویه های بین‌المللی و سوانح مشابه کاسموس..... ۱۰۲

مبحث دوم - رویه‌ی حل و فصل دعاوی مسئولیت مدنی در قضیه‌ی کاسموس ۹۵۴..... ۱۰۵

گفتار سوم : آئین تخصصی رسیدگی به دعاوی مسئولیت مدنی در حقوق ماورای جو..... ۱۱۲

مبحث اول - صلاحیت دولت‌های ذیربط برای اقامه‌ی دعوا..... ۱۱۲

مبحث دوم - طرق طرح دعاوی خسارات ناشی از سوانح فضایی..... ۱۱۴

مبحث سوم - مواعد قانونی ارایه‌ی دادخواست..... ۱۱۵

مبحث چهارم- مسئله‌ی رجوع به مراجع داخلی در دعاوی فضایی..... ۱۱۷

مبحث پنجم - تعیین غرامت و نحوه‌ی پرداخت آن..... ۱۱۹

گفتار چهارم : محدودیت‌ها در اعمال مسئولیت مدنی ناشی از پرتاب اجسام به ماورای جو..... ۱۲۸

مبحث اول- تضامن در مسئولیت، ابتکار حقوق بین‌الملل ماورای جو..... ۱۲۹

مبحث دوم- تضامن ناشی از تصادم اشیای پرتاب شده..... ۱۲۹

مبحث سوم- تضامن ناشی از تعدد دولت‌های پرتاب کننده یا مسئولیت ناشی از شیء مشترک.. ۱۳۱

مبحث چهارم- مسئولیت تضامنی دولت‌های عضو و سازمان‌های بین‌المللی : عدول از اصل

استقلال شخصیت حقوقی دولت‌ها..... ۱۳۲

گفتار پنجم : محدودیت‌های نظام مسئولیت مدنی ناشی از پرتاب اجسام به اجرام آسمانی..... ۱۳۳

مبحث اول - خسارات وارده به اتباع کشور پرتاب کننده..... ۱۳۳

مبحث دوم - فرض عدم مسئولیت تلویحی در خسارات وارد به اتباع بیگانه..... ۱۳۴

مبحث سوم - قصور زیان‌دیده به عنوان علت رافع مسئولیت در حقوق بین‌الملل فضا	۱۳۵
نتیجه‌گیری	۱۳۷
منابع	۱۴۲

چکیده:

هدف اصلی کنوانسیون مسئولیت، طراحی قواعد و رویه‌های مؤثر بین‌المللی در رابطه با مسئولیت جبران ناشی از اشیاء فضایی است و نیز اطمینان از تأمین پرداخت فوری ذیل شرایط تعیین شده در این کنوانسیون به قربانیان چنین خسارتی می‌باشد. در کنوانسیون مذکور دو نوع مسئولیت مورد توجه قرار گرفته است: ۱- مسئولیت مطلق یا عینی و ۲- مسئولیت ناشی از تقصیر. هر گاه دو یا چند دولت مشترکاً مبادرت به پرتاب یک جسم فضایی نمایند، دول مزبور مشترکاً و منفرداً مسئول کلیه خساراتی که ممکن است از این پرتاب ناشی گردد، خواهند بود. کنوانسیون همچنین ساز و کاری را برای رسیدگی و جبران خسارت وارده ناشی از یک شیء فضایی را تدارک دیده است. به نظر می‌رسد کنوانسیون دارای نقش مهمی در تأمین منافع طرف لطمه دیده از اشیاء فضایی کشور دیگر، می‌باشد. تا کنون، تنها یک مورد ادعای خسارت ذیل این کنوانسیون بعمل آمده که به دلیل سقوط ماهواره شوروی سابق در خاک کانادا بوده و از طرق دیپلماتیک حل و فصل شده است.

کلید واژه : مسئولیت، شیء فضایی، غرامت، جبران خسارت، کنوانسیون، فضای ماورای

جو.

مقدمه :

می‌توان گفت که آرزو و میل انسان برای کشف آسمان به قدمت خلقت بشر بوده است. این آرزو حدود ۶۰ سال پیش به حقیقت تبدیل شده، یعنی زمانی که اولین قمر مصنوعی ساخت دست انسان به نام «اسپوتنیک»^۱ به وسیله‌ی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی (سابق) در سال ۱۹۵۷ میلادی مطابق با ۱۳۳۶ هجری شمسی به مدار زمین فرستاده شد و بعد از آن «بیوری گاکارین» در ۱۲ آوریل ۱۹۶۱ به وسیله‌ی «وستک» به فضا سفر کرد و ۱ ساعت و ۴۸ دقیقه در ارتفاع ۳۲۷ کیلومتری سطح زمین پرواز کرد و یک دور کامل به دور زمین چرخید و اسمش به عنوان اولین فضانورد ثبت شد. کاوش و استفاده از فضای ماورای جو برای اهداف مسالمت آمیز مهمترین نفع مشترک تمام بشریت می‌باشد. در همین ارتباط، قطعنامه‌ی ۱۹۶۲ در سال ۱۹۶۳ مقرر می‌کند که فضا شامل ماه و دیگر اجرام آسمانی برای اکتشاف و استفاده‌ی کلیه دولت‌ها آزاد است و نمی‌تواند به ملت خاصی اختصاص یابد. هرگونه اکتشاف و استفاده باید برای نفع کلیه کشورها بر اساس اصل تساوی حقوق بین‌الملل، و با رعایت احترام به دیگر کشورها باشد.

دانش حقوقی که روابط انسانها، جوامع، انسان و محیط اطراف و به کارگیری ابزار و اکتشافات را تنظیم می‌کند، در سطوح ملی و بین‌المللی توسعه‌های علمی و فنی را همراهی می‌کند. راهیابی انسان به فضا به کمک فناوری شگفت‌انگیز و توسعه‌های علمی و فنی بسیار خیره‌کننده و سریع، در کنار خود، حقوقی را می‌خواهد که تأثیر این اکتشافات و بهره‌برداری‌ها بر حاکمیت، قلمرو و اتباع کشورها را تبیین کند و همچنین روابط ناشی از استفاده از فضا، رژیم حقوقی مدارات و اجرام آسمانی و حق تقدم کشوری که زودتر از دیگران منابع فضا را کشف کرده و در حال بهره‌برداری است، تدوین نماید و مرز میان هوا و فضا، و سرانجام مسائل حقوقی بی‌شمار نشأت گرفته از استفاده‌ی انسان از فضا را تنظیم کند تا در نتیجه‌ی نظم

^۱.Sputnik.

حقوقی به دست آمده در این عرصه، جامعه‌ی جهانی بتواند با تکیه بر اصول عقلانی، در صلح و آرامش به حیات خود ادامه دهد. تمامی فعالیت‌های بشری در هر حیطه‌ی ای مستلزم وجود قانون است. مبحث مسئولیت از اصول مطرح در بحث هوا و فضا است البته در حقوق هوا به علت سابقه‌ی طولانی‌تر نسبت به حقوق فضا مسئولیت تقریباً جایگاه خود را پیدا کرده است و کمتر آسیب دیدگان از اشیاء هوایی دچار مشکل می‌شوند ولی در بخش فضا به علت جدید بودن مسئله و نبودن پرونده‌های قضائی، مسئله تقریباً ناشناخته و در ابهام است. بجز چند مورد آسیب که از سقوط اشیاء پرنده فضایی حادث شده است مسئله‌ی حادی مطرح نبوده و تنها بحث سقوط کاسموس و خسارت کانادا به نظر قابل بحث می‌باشد که آن هم اکثراً پرداخت خسارت به صورت توافق بین کانادا و شوروی سابق و دادن خسارت به کانادا خاتمه یافت ولی این مسئله را نباید فراموش کرد که در حال حاضر فعالیت‌های فضایی رو به افزایش است و بخش‌های خصوصی و شرکت‌ها نیز فعالیت گسترده‌ای را در این زمینه آغاز کردند.

مسئولیت جزئی از موجودیت «حکومت قانون»¹ است این مسئله هم در سطح داخلی و هم در سطح بین‌المللی واقعیت دارد. حقوق مسئولیت بین‌المللی به طور مشهود از نظر تاریخی دارای وضعیت مشخصی است اغلب در پی تصمیماتی، رویه‌ی قضایی بین‌المللی در زمانی که دولت، تنها شخص حقوق بین‌المللی مسئول باشد و مسئولیت بین‌المللی دولت دیگر را زیر سؤال برد. این راه حل مطابق با واقعیات بین‌المللی معاصر نیست. امروزه بی تردید مسئولیت بین‌المللی با مکانیسم‌های متفاوتی نسبت به همه بازیگران جامعه بین‌الملل از قبیل دولت‌ها، نهادهای بین-المللی و اشخاص حقوقی اجرا می‌شود.

اصل مسئولیت به فعالیت بین‌المللی دولت‌ها در فعالیت‌های ملی فضایی شامل مسئولیت بین-المللی جبران زیان‌هایی که اجسام فضایی به وجود می‌آورند نیز می‌باشد.

¹. Etate De droit.

این کنوانسیون تصریح می‌کند که « دول تحت پیمان که اجسامی را به فضا، ماه و یا کرات آسمانی دیگر پرتاب می‌کنند و یا وسایل این پرتاب را فراهم می‌کنند و نیز دولی که از سرزمین و امکانات آنان برای پرتاب استفاده شده است از نظر بین‌الملل مسئول خساراتی هستند که بر دولت دیگر هم پیمان خود و یا افراد حقیقی و حقوقی آن، توسط اجسام پرتاب شده و یا قسمت‌هایی از آن‌ها چه بر سطح زمین، در هوا، و یا در فضا که شامل ماه و کرات دیگر آسمانی است، ایجاد نموده باشند. (ماده‌ی هفتم معاهده‌ی فضا).

دولت‌ها باید به این نکته توجه داشته باشند که صرف نظر از اینکه فعالیت مربوط توسط کارگزاری‌های دولتی یا نهادهای دولتی انجام می‌شود، این دولت است که در قبال آن دارای مسئولیت بین‌المللی است. دولت‌ها عهده‌دار پیامدهای حقوقی هر فعل و ترک فعلی هستند که متضمن نقض یکی از اصول یا قواعد حقوق بین‌الملل لازم الاجرا در هر مکان از جمله فضای ماورای جو باشد. زمانی که از جرائمی با این ماهیت سخن به میان می‌آید، تهدید علیه صلح و امنیت بین‌المللی یا نقض صلح از نخستین مسائلی هستند که به ذهن متبادر می‌شوند. در نتیجه با عنایت به خطراتی که انجام فعالیت در فضای ماورای جو در بر دارد و نیز ماهیت فوق العاده خطر آفرین عملیاتی از این قبیل افراد دست‌اندرکار باید بیشترین احتیاط و مراقبت و اعمال را نمایند تا ایمنی و منافع حیاتی بشریت دستخوش فعالیت‌های مربوط قرار نگیرد و چون در آینده امکان زندگی در فضای ماورای جو فراهم خواهد شود لذا فعالیت‌های فضایی بشر نباید این حیات را تحت الشعاع قرار دهد.

با توجه به موارد ذکر شده که از اهمیت خاصی هم برخوردار هستند، در این رساله هدف بررسی مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، سازمان‌ها و شرکتها در قبال فعالیت‌های فضایی است و این که مسئولیت آن‌ها به صورت مطلق خواهد بود یا نسبی؟ و به چه بخش‌هایی تسری پیدا

می‌کند و اینکه نقش کنوانسیون مسئولیت در امور فضای ماورای جو تا چه اندازه خواهد بود و کشورها در قبال فعالیت‌های فضایی خود تا چه اندازه مسئول هستند.

بخش اول :

بین‌المللی شدن اکتشاف و بهره‌برداری از فضای ماورای جو در پرتو توسعه نظم حقوقی

یکی از ویژگی‌های مسلم حقوق فضایی، تازگی و نوپایی آن است.^۱ هنوز بسیاری از جنبه‌های حقوق ناشی از فعالیت‌ها در فضا و دیگر کرات آسمانی مورد بررسی قرار نگرفته است. در این رشته نیز مانند هر رشته حقوقی دیگر برای تشخیص بهتر مسائل حقوقی و راه حل مناسب آنها باید ترجیحاً منتظر گذشت زمان و پیشرفت‌های فضایی و دستاوردهای تجربی ماند.^۲ اما کارایی و جامعیت نظم حقوقی مستلزم آن است که برای هر مسأله‌ی حقوقی، یک نظام حقوقی متکامل نخواهد بود. در عین حال، پیوستگی این حوزه از روابط بین‌المللی دولت‌ها و دیگر بازیگران بین‌المللی با مسائل علمی، درک دقیق ابعاد حقوقی آن را با دشواری روبرو می‌سازد. بر همین اساس، تبیین مسئولیت بین‌المللی ناشی از اقدامات دولتها در بهره برداری و اکتشاف اجرام آسمانی نیز از همین پیچیدگی‌ها دور نیست. در هر حال، تقلیل دامنه‌ی تئوری خلأ حقوقی^۳ (که نشان دهنده‌ی عدم تکامل و رشد نیافتگی نظم حقوقی در پاسخگویی به پدیده‌های زیست جمعی است) اقتضا دارد که به این موضوع هر چند پیچیده نیز همانند سایر عرصه‌ها، تابش نظم حقوقی متوقف نگردد و بویژه اینکه بررسی و تأمل حقوقی در این وادی به فراموشی سپرده نشود.

^۱ این مسأله در رابطه با کلیت نظم حقوقی بین‌المللی نیز صادق است. در مقایسه سیستم حقوق بین‌الملل با حقوق داخلی از نظر تقدم و تأخر تاریخی و همچنین همگونی و تکامل، حقوق بین‌الملل نو پا بوده و هنوز به مرحله تکامل نرسیده است. به همین دلیل است که حتی وصف ضمانت اجرا که یکی از اوصاف مسلم هر قاعده حقوقی تلقی می‌شود، در این نظام به صورت "مؤثر و کارآمد" نمی‌باشد.

^۲ فیوضی، رضا، مسئولیت بین‌المللی و نظریه حمایت سیاسی، (تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۹)، جلد دوم، ص ۶۰۵.

^۳ absence of law or non liget .

ساخت و پرداخت قواعد حقوقی از جمله حقوق بین‌الملل، تابعی از تحولات و وقایع بین‌المللی است. به همین دلیل است که از این تحولات اجتماعی به عنوان منبع و خاستگاه حقیقی حقوقی یاد می‌شود.^۱ به عنوان مثال، پس از پرتاب سفینه‌ی اسپوتنیک^۲ شوروی به فضا به ترتیب در تاریخ‌های چهارم اکتبر و سوم نوامبر ۱۹۵۷ بود که گسترش و توسعه‌ی نظم نوپای حقوق بین‌الملل عمومی به حوزه‌ی فضا مجال طرح یافت. در پی امکان حضور انسان در فضا بود که مجمع عمومی سازمان ملل با قطعنامه‌ی شماره‌ی ۱۳۴۸ مورخ ۱۳ دسامبر ۱۹۵۸ به تبیین اصول کلی ناظر بر فعالیت دولت‌ها در فضا پرداخت. به نظر مجمع، اکتشافات و استفاده از فضای بالای اتمسفر باید صرفاً به جهت مصارف صلح جویانه باشد. در ضمن، در همین قطعنامه سازوکاری مقرر شد که بر اساس آن، یک کمیته‌ی مرکب از ۱۸ عضو تشکیل تا جنبه‌های فنی و حقوقی ناشی از فعالیت‌های فضایی را مطالعه و گزارش کار خود را به مجمع عمومی تسلیم نماید. این کمیته برای اولین بار در ششم ماه مه ۱۹۵۹ تشکیل و دو کمیته فرعی به منظور مطالعات فنی و حقوقی تشکیل داد. کمیته حقوقی پس از مطالعات به این نتیجه رسید که در شرایط کنونی مسایل حقوقی ناظر بر فعالیت‌های فضایی به آن درجه از پختگی نرسیده اند که فرصت انعقاد یک معاهده‌ی بین‌المللی را فراهم سازد.^۳ کمیته‌ی ۱۸ نفری که شدیداً تحت تأثیر رقابت بین بلوک شرق و غرب قرار گرفته بود به منظور تأمین نظر روس‌ها که خود را در کمیته در اقلیت می‌دیدند در دسامبر ۱۹۵۹ با قطعنامه‌ی شماره ۱۴۷۲ مجمع عمومی تعداد اعضای کمیته نخست به ۲۴ عضو و در دسامبر ۱۹۶۱ با قطعنامه‌ی ۱۷۲۱ نیز اعضای کمیته را به ۲۸ عضو افزایش و کمیته نیز به « کمیته‌ی استفاده صلح آمیز از فضای ماورای جو

^۱. فلسفی، هدایت اله، حقوق بین‌الملل معاهدات، (تهران، فرهنگ نشر نو، ۱۳۸۰)، صفحه ۱۵.

^۲. Spoutnik

^۳. Thaker, Jitendra S., "The work of the committee on the peaceful uses of outer space", *Annals of Air and Space law* 2, 1997, p. 295.

«C.O.P.U.O.S»^۱ تغییر نام یافت^۲ و ۷ کرسی در کمیته‌ی جدید به کشورهای بلوک شرق اختصاص داده شد.

در سال‌های ۱۹۶۲ و ۱۹۶۳ کارهای کمیته در تدوین یک رشته اصول عمومی در مورد فعالیت‌های فضایی به نتایج نسبی مثبتی رسید، این اصول در تاریخ ۱۳ دسامبر ۱۹۶۳ با قطعنامه‌ی شماره‌ی ۱۹۶۲ «اجلاسیه هجدهم» به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل رسید و به این ترتیب راه تدوین یک معاهده‌ی بین‌المللی عام در مورد فعالیت‌های فضایی هموار گردید.^۳ به عبارت دیگر، هرچند قطعنامه‌های مجمع عمومی مستقلاً دارای اثر الزام آور نیستند، اما ضمن فراهم کردن زمینه‌های تحقق وفاق برای شکل‌گیری قواعد عرفی،^۴ می‌توانند وفاق لازم برای تکوین یک معاهده‌ی بین‌المللی را نیز فراهم آورند.^۵ با اینکه تلاش برای بین‌المللی شدن بررسی مسائل مربوط به فضا و اقدام دولتها در این عرصه سابقه‌ای قبل از سال‌های ۱۹۶۲ دارد اما به نظر می‌رسد که قطعنامه‌ی ۱۹۶۲ مجمع عمومی نخستین مبنای عام و مدلل توفیق این تلاشها است. این قطعنامه که یکی از مهمترین اسناد در مورد حقوق فضایی می‌باشد در حقیقت نوعی تفاهم و توافق بین دو کشور امریکا و شوروی (سابق) بوده که در پرتو عملکرد سایر دولتها از دهه ۱۹۶۰ تا کنون، به مثابه‌ی یک سند عرفی بین‌المللی در آمده است. اصول عام مندرج در این سند تأسیسی و بنیادین در تبیین نظام حقوقی فضا و ماورای جو را می‌توان چنین بر شمرد:

- فعالیت‌های فضایی باید در خدمت و به نفع بشریت باشد. به عبارت دیگر، ماورای جو به عنوان «میراث مشترک بشریت» با اینکه هنوز چنین وصفی را در نظم حقوقی بدست نیاورده

^۱. Copuos (The committee on the peaceful use of outer space).

^۲. فیوضی، رضا، پیشین، ص ۶۱۳

^۳. United nations, “ General Assembly resolution and principles relevant to the use of nuclear power sources in outer space” **32 int’L Legal materials** 3, May 1993, p, 917.

^۴. Advisory Opinion on “ The Legality of the Threat or use of nuclear Weapon”, ICJ Reports 1996, para.100.

^۵. Wolfgang Freidmann, The legal significanse of the decelaration of the general Assembly of the united nations ,(The Hague ,Martinus nijhoff 1966),pp.63-67.

اما باید به گونه ای مورد استفاده قرار گیرد، که بشریت از آن منتفع گردد. عدم قابلیت اعمال حاکمیت دولت ها بر فضا، مانع از آن است که فضا به عرصه رقابت برای منافع فردی دولت ها تبدیل شود.

- اکتشافات فضایی تابعی از اصل برابری حقوقی دولتها^۱ بوده و فعالیت های آنها در این زمینه باید منطبق با قواعد حقوق بین الملل باشد.

- هیچ دولتی حق ندارد فضا و کرات آسمانی را به تملک خود در آورد و مانع استفاده برابر سایر دولتها گردد.

- از آنجا که منشور ملل متحد، سند تکوین نظم نوین جهانی پس از ۱۹۴۵ است، دولت ها موظف هستند در اکتشافات فضایی، حقوق بین الملل و قواعد منشور سازمان ملل را رعایت نمایند.

- فعالیت های فضایی، مشمول قواعد مسئولیت بین المللی بوده و مسئولیت ناشی از خسارت این فعالیت ها صرفاً قابل انتساب به دولت ها می باشد. به عبارت دیگر، مسئولیت بین المللی بر دولت ها متمرکز است حتی امر عامل این مسئولیت، اقدام سایر اشخاص بوده باشد.

- دولت ها مالک اشیایی می باشند که به فضا پرتاب می کنند و به همین دلیل، مسئولیت آنها را نیز عهده دار خواهند بود.

- خسارات مالی و جانی در فعالیت های فضایی تابع قواعد مربوط به مسئولیت بین المللی می باشند.

- فضانوردان، فرستاده های بشریت به فضا بوده و به واسطه اقدام آنها به نمایندگی از بشر، هنگام بازگشت به زمین باید از هر گونه کمک و امداد دولت ها برخوردار گردند.

^۱ ر.ک. به: دکتر گودرز افتخار جهرمی، «صلاحیت ملی دولتها و منشور ملل متحد»، مجله تحقیقات حقوقی، (شماره ۱۶-۱۷، ۱۳۷۴-۷۵)، ۸۲.

تدوین اصول حقوقی فوق و پختگی نسبی مسائل فضایی، مسیر تدوین معاهده‌ی ۲۷ ژانویه ۱۹۶۷ در خصوص اصول فعالیت های کشورها در موضوع اکتشافات و استفاده از فضای بالای اتمسفر از جمله کره ماه و دیگر کرات آسمانی را که « معاهده‌ی ماورای جو » نامیده می‌شود، هموار نمودند. بعد از امضای معاهده‌ی ۱۹۶۷، چهار معاهده بسیار مهم دیگر در مورد مسائل فضایی به امضا رسید که در مجموع به عنوان اسناد بنیادین و پنجگانه حقوق فضا یا منشور حقوق فضا شهرت دارند :

- موافقتنامه‌ی نجات فضانوردان، و برگشت دادن اشیاء پرتاب شده به فضا به دولت مالک آنها (۱۹۸۶)،

- معاهده‌ی مسئولیت بین‌المللی خسارات ناشی از اشیای فضایی (۱۹۷۲)^۱،

- کنوانسیون ثبت اشیایی که به فضای ماورای جو پرتاب می شوند (۱۹۷۶)^۲،

- و معاهده‌ی مربوط به فعالیت کشورها در ماه و دیگر کرات آسمانی (۱۹۸۴-۱۹۷۹)^۳.

این اسناد از جمله کنوانسیون ۱۹۷۲، قواعد رفتاری دولتها در اکتشاف و بهره برداری از ماورای جو را پی ریزی کرده است.^۴ بدین ترتیب، عناصر حقوقی لازم برای بین‌المللی شدن مسأله‌ی فضا و اقدامات دولتها در این عرصه، فراهم شد. در هر حال، در پرتو این معاهدات است که ساختارهای اصلی حقوق بین‌الملل فضایی به عنوان اساس نقد و ارزیابی عملکرد دولت ها در فضا فراهم گردید. این نوشتار نیز در تحلیل مسأله‌ی مسئولیت مدنی ناشی از پرتاب اجسام آسمانی، از اسناد منشوری مذکور بهره خواهد گرفت.

¹ .Liability Convention

² .Registry Convention

³ .The Moon Treaty

⁴ . Ian Brownlie, **op , cit** , p ,269

در این بخش، به ترتیب از مفهوم شناسی مسئولیت بین‌المللی در پرتو اقدامات فضایی دولت‌ها صحبت خواهد شد و عناصر و مؤلفه‌های حقوقی اصلی این موضوع مورد بحث و تحلیل قرار خواهد گرفت.

فصل اول : مفهوم مسئولیت بین‌المللی در پرتو اقدامات فضایی دولت‌ها

مسئولیت بین‌المللی، نهادی است که آثار عدول از قواعد حقوق بین‌الملل توسط بازیگران بین‌المللی را تبیین می‌نماید. تأکید بر خنثی نبودن اثر تخلفات و اقدامات متخلفانه دولت‌ها، بلکه وجود عکس‌العمل‌های متقن در قاموس حقوق بین‌الملل خواه برای دولت‌های زیان‌دیده یا سایر اعضای جامعه بین‌المللی،^۱ موجد نوعی فایده و منفعت «بازدارنده»^۲ است که بازیگران را از گزینش امکان تخلف از قواعد و گریز از پایبندی به تعهدات و سایر الزامات بین‌المللی باز می‌دارد با این حال، اثر بازدارندگی نهاد مسئولیت، اثری اولیه بوده و بدان ختم نمی‌شود. بلکه در صورت وقوع هر گونه عمل متخلفانه بین‌المللی، آثاری مشخص بر آن بار می‌کند که لزوم «جبران»^۳ آثار منفی پدید آمده از تخلف، اساسی‌ترین آن است. به عبارت دیگر، با توجه به اینکه دولت‌ها غالباً اثر بازدارندگی مسئولیت را در برابر تأمین منافع فردی خود کنار می‌گذارند، عمدتاً اثر جبرانی مسئولیت است که در عملکرد بین‌المللی و در میان حقوقدانان مطرح نظر است.

در آغاز نوشتار برای بررسی و ارزیابی تحلیلی مسئولیت مدنی ناشی از اقدامات دولت‌ها در فضا به ویژه بازتاب‌های پرتاب اجسام به فضا، لازم است که نخست برخی از عناصر اصلی دخیل در این عرصه بازشناسی شوند.^۴ در این خصوص، با بهره‌گیری از ادبیات حقوق بین‌الملل، مفاهیم فضا یا ماورای جو، اجسام فضائی یا پرتاب شونده به فضا، ماهیت حقوقی عمل پرتاب، مقصود از فضا یا اجرام آسمانی و نظایر آن^۵ را بررسی خواهیم کرد.

^۱ مفهوم جامعه بین‌المللی متکی به «همبستگی مادی و معنوی» صرفاً در روابط بین افراد قابل تصور است و هنوز روابط بین‌الدولی به چنین سطحی از تعامل نرسیده که اصل همکاری به نفع همبستگی متحول گردد. در این خصوص ر. ک. به : هدایت ... فلسفی، «روشهای شناخت حقوق بین‌الملل : شناخت منطقی حقوق بین‌الملل»، مجله تحقیقات حقوقی، (شماره ۱۰، ۱۳۷۱)، ص ۱۵۳.

^۲ Deterent effect

^۳ Recovery effect

^۴ Christol C.Q., "Important concepts for the international law of outer space", **Proceedings of the fortieth colloquium on the law of outer space**, Oct.6-10 1997, p. 73.

^۵ Cheng, Bin, "Article VI of the 1967 space treaty revisited: international responsibility, national activities, and the appropriate state", 26 **J.of space law** 1,1998,p,7.

بدون شک، ادبیات حقوق بین‌الملل به دلیل ریشه‌های عمدتاً اروپایی، تعامل چندانی با ادبیات شرق نداشته و از این جهت، حصول به حقیقت آن دشوار است. از طرف دیگر، در مقوله فضا و اقدامات فضایی که با توسعه، فناوری و صنعت ارتباط عمیق داشته و نقش و سهم مشرق زمین در آن به حداقل ممکن است، این سلطه ادبیات غرب بیشتر نمایان می‌شود. شاید به همین دلیل است که اندک حقوق‌دانان شرقی یافت می‌شود که در خصوص این بخش از حقوق بین‌الملل اظهار نظر نموده و تألیفات جهانی ارائه کرده باشد. دکترین حقوقی در این عرصه نمودی از تعامل حقوق‌دانان صاحب فناوری فضایی است. با این حال، فقدان توان توسعه‌ای و فنی نمی‌تواند توجیهی منطقی برای انحصار دکترین حقوق فضا به حقوق‌دانان کشورهای توسعه یافته باشد. با در نظر گرفتن اینکه در دهه‌های اخیر برخی از کشورهای در حال توسعه نیز به صورت بومی یا اقتباسی و عاریه‌ای، از چنین فنی برخوردار شده اند، لازم است نقش حقوق‌دانان جهان سوم در این عرصه پررنگ‌تر شود.

گفتار اول: فضای ماورای جو در نگاهی حقوقی

مهمترین و نخستین مفهوم دخیل در این بحث، آن است که ادبیات حقوقی چه برداشتی از مفهوم «فضا» دارد و این مفهوم چه رابطه‌ای با «هوا» داشته و از نظر فیزیکی می‌توان چه حد و مرزی مشخص برای تعیین گستره آن مشخص نمود؟

در ادبیات حقوقی خارجی، واژگان outer-space, air space و space وجود دارند. با توجه به فرهنگ آکسفورد،¹ منظور از دو واژه نخست همان هوا یعنی سطح نخست بالای قلمرو خشکی یا آبی زمین بوده و مترادف می‌باشند. اما واژه اخیر صرفاً ناظر بر ماورای جو یعنی کره ماه و سایر کرات واقع در منظومه شمسی و دیگر منظومه‌ها (تا حد حصول دانش بشری

¹.Oxford Advanced Learner 's Dictionary, (Oxford, 1998), p,27.

و امکان حضور انسان یا ساخته های بشر بوده^۱ و در ادبیات فارسی، بدان فضا نیز اطلاق می-شود که گاه حتی از آن به « فضای ماورای جو» یاد می‌گردد. با این حال، مرزهای مشخص بین حدود هوایی و فضایی وجود ندارد.^۲

واقعیت این است که مرزبندی دقیق مصداقی و عینی این واژگان به ظاهر مشخص، چنان دشوار است که نظم حقوقی بین‌المللی نیز از عهده‌ی آن بر نیامده و با تبیین برخی از حوزه های آن، تعریف دقیق و کلی را به دلیل تازگی و نوپائی حقوق فضا، به آینده سپرده است.^۳

با این حال، آنچه به عنوان وفاق مسلم دولت‌ها و دیگر بازیگران در حقوق بین‌الملل نمود یافته این است که فضا ماهیتی متفاوت از هوا یا جو داشته و به همین دلیل حقوق ناظر بر آن‌ها به عنوان دو بخش مستقل در حقوق بین‌الملل تلقی می‌شود.^۴

در دکتترین حقوقی، در خصوص تعیین حد و مرز دقیق فضا (ماورای جو) از هوا یا جو، دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد و تعدد این دیدگاه‌ها نشان می‌دهد که دکتترین جامع و غالبی را نمی‌توان یافت .

^۱ . Benko, M Schrogl, K., “ Space law at unispace III (1999) And beyond “ , **proceedings of the fortieth colloquium on the law of outer space, Oct .6-10 .1997,p.157.**

^۲ .Gorove, Katherine M., “Delimitation of outer space and the aerospace object – where is the law ? “ , 28 **J .OF SP SPACE LAW** 1 ,2000 ,p11: Ian Brownlie ,op,cit ., p .268 and also R. Beldsose and B. Boscek , op, cit ,p,176 , no .211.

^۳ این وضعیت سبب شده که برخی از حقوقدانان ، ضرورت پیدایش مفاهیمی جدید در حوزه ی حقوق فضا را مطرح نمایند.ر.ک.به:

Hashimoto ,Y ., “ Reemerging concepts of international space law “ **PROCEEDINGS OF THE FORTY –SECOND COLLOQUIUM ON THE LAW OF OUTER SPACE** , op,cit, P353.

^۴ . ضیائی بیگلری، دکتر محمد رضا، **حقوق بین الملل عمومی**، (تهران، گنج دانش، ۱۳۷۳)، ص ۳۷۳.